

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КЛЮЧОВОГО КОНЦЕПТУ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ «СЕРЦЕ» (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА)

Лариса Кравець

*доктор філологічних наук,
професор кафедри філології*

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

ORCID ID 0000-0002-5486-0642

larysakravets.91@gmail.com

Ключові слова: вербалізація, лінгвокультурний концепт, ментальність, мовотворчість, Федір Потушняк, семантика, художнє мовлення.

Стаття присвячена дослідженню особливостей вербалізації ключового концепту внутрішнього світу людини «серце» (на матеріалі творів Федора Потушняка). На основі проведеного дослідження доходимо висновку про те, що аналізований лінгвокультурний концепт достатньо широко представлений у мовотворчості Федора Потушняка. У роботі застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення) та власне лінгвістичні методи (дескриптивний метод, метод моделювання, описовий метод), а також прийоми внутрішньої та зовнішньої інтерпретації (інтерпретація мовних одиниць із погляду їх зв'язків із немовними явищами, прийоми класифікації та систематизації). Мовні засоби вираження досліджуваного концепту є надзвичайно різноманітними, вони віддзеркалюють визначальні риси української ментальності. З'ясовано, що більшість аналізованих мовних одиниць, що вербалізують концепт «серце», позначають психічний стан людини, тривожні почуття, переживання та вчинки людини. Концепт «серце» у мовотворчості Федора Потушняка вербалізується за семантикою радості, піднесення, щастя, веселощів, полегшення, проте, найбільше – за семантикою смутку, болю, розчарування, ненависті, втрати сенсу життя, антисимпатії. Крім цього, виявлено, що концепт «серце» постає і як символ любовних почуттів, любовної прив'язаності, а також може виконувати низку різноманітних функцій. Авторка доходить висновку про те, зокрема, що компонент «серце» у поетичних творах письменника може виконувати функцію мозку і певні функції голови людини, навіть умовно можна вважати, що серце розташоване саме на її місці. Серце асоціюється також із певним вмістищем, у якому сховані найрізноманітніші аспекти життя. Саме такими асоціаціями репрезентований концепт «серце» у мовотворчості Федора Потушняка. Наголошено також на тому, що відповідно до описаних художніх засобів закладаються домінувальні ознаки концепту «серце», а на цій основі твориться концептуальна картина мовної особистості Федора Потушняка.

**FEATURES OF THE VERBALIZATION OF THE KEY CONCEPT
OF THE INTERNAL WORLD OF HUMANS "HEART"
(BASED ON THE MATERIAL OF THE WORKS OF FEDIR POTUSHNIAK)**

Larysa Kravets

Doctor of Philology,

Professor of Philology Department

Ferenc Rakotsi II

Transcarpathian Hungarian Institute

Key words: *verbalization, linguistic and cultural concept, mentality, language creativity, Fedir Potushniak, semantics, artistic speech.*

The article is devoted to the study of the peculiarities of the verbalization of the concept of the internal world of humans «heart» (based on the works of Fedir Potushniak). On the basis of the conducted research, we come to the conclusion that the analyzed linguistic and cultural concept is sufficiently widely represented in the language creation of Fedir Potushniak. The work uses general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction, generalization) and proper linguistic methods (descriptive method, modeling method, descriptive method), as well as methods of internal and external interpretation (interpretation of linguistic units from the point of view of their connections with non-linguistic phenomena, methods of classification and systematization).

The language means of expressing of the researched concept extremely diverse, they reflect the key features of the Ukrainian mentality. It was found that the vast majority of the analyzed language units with this concept «heart» denote the mental state of a person, anxious feelings, experiences and actions of a person. The concept of «heart» in Fedir Potushniak's language work is verbalized according to the semantics of joy, elation, happiness, fun, relief, but most of all – according to the semantics of sadness, pain, disappointment, hatred, loss of the meaning of life, antipathy. In addition, it was found that the concept of «heart» also appears as a symbol of love feelings, love attachment, and can also perform a number of functions. The author concludes that, in particular, the "heart" component in the poetic works of the writer can perform the function of the brain and certain functions of the human head, even conditionally it can be assumed that the heart is located exactly in its place. The heart is also associated with a certain container in which the most diverse aspects of life are hidden. It is by such associations that the concept of «heart» is represented in Fedir Potushniak's language work. It is also emphasized that, in accordance with the described artistic means, the dominant features of the concept «heart» are laid, and on this basis a conceptual model of the language personality of Fedir Potushniak is created.

Вступ. Лінгвокультурологія – це наука, що виникла на перетині лінгвістики та культурології, і яка досліджує вияви культури народу, відображені та закріплені у мові. З огляду на це художня спадщина Федора Потушняка потребує системного аналізу внутрішніх механізмів та позамовних чинників, які формують його мовну особистість. Ми поставили собі за мету проаналізувати лінгвокультурний концепт «серце» в мовотворчості Федора Потушняка. Наше дослідження вважаємо надзвичайно важливим для розвитку мовознавчої науки, оскільки вивчення мовотворчості письменника в розрізі лінгвокультурології є актуальним, зокрема,

це стосується вивчення художньої спадщини Федора Потушняка.

Матеріали та методи. У роботі застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення) та власне лінгвістичні методи (дескриптивний метод, метод моделювання, описовий метод), а також прийоми внутрішньої та зовнішньої інтерпретації (інтерпретація мовних одиниць із погляду їх зв'язків із немовними явищами, прийоми класифікації та систематизації).

Результати та обговорення. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки антропоцентрична спрямованість є однією з найхарактерніших ознак лінгвістики. Антропоцентричний

підхід у дослідженні мовних явищ дає змогу виявити особливості мовлення, специфіки мислення, сутність діяльності людини як неповторної особистості. Як твердить А. Приходько, до процесів, що відбуваються в мові, «можна віднести поступову, однак послідовну зміну наукової парадигми, викликану усвідомленням тієї істини, що мову не можна збагнути без урахування фігури її творця та її користувача. Ця фігура в одній особі є одночасно і фігурою спостерігача, який стає головним об'єктом когнітивно-комунікативного вивчення мовленнєвої діяльності» (Приходько, 2008: 45).

Антропоцентрична парадигма збагачується низкою нових напрямків, зокрема лінгвокультурологією, когнітивною лінгвістикою, етнолінгвістикою, психолінгвістикою тощо, які й спрямовують науковців на аналіз мови за такими напрямками: «мова і мовлення», «мова і мислення», «мова і суспільство», «мова і етнос», «мова і культура». Пошукова діяльність науковців спрямована на експлікацію концептів, складання концептосфер і концептуальних систем, дослідження мовної, а також концептуальної картини світу, яка зберігає зміст знань людини та досвіду (історичного, культурного, тілесного, психічного та ін.), результати діяльності людства та процеси пізнання світу.

Особливе світобачення народу, його культура, історія має своє віддзеркалення в концептах – специфічних одиницях національної мовної та концептуальної картин світу. У мові кожного народу наявні слова-концепти, які в будь-якій культурі є специфічними виразниками національного характеру і тих особливостей сприйняття реального світу, що є властивими для певного етносу. До прикладу, І. Голубовська вважає, що слова цього типу належать до абстрактних національно-специфічних мовних концептів, розуміння яких носіями іншої культури ускладнюється своєрідністю того культурно-історичного контексту, що ініціював їх появу в мові (Голубовська, 2004: 80). До таких слів-концептів і належить одне з регулятивних понять світобачення людини, що номіноване лексемою «серце».

Більшість учених зазначають, що найпоширенішим засобом вербалізації концепту є слово, фразеологізм, словосполучення, структурна схема речення і навіть текст – якщо в ньому розкривається сутність якого-небудь концепту (за М. Алефіренком). Крім цього, одним із оригінальних способів вербалізації концепту вважаються фразеологізми. Фразеологічний склад мови відіграє особливу роль у трансляції культурно-національної самосвідомості народу і його ідентифікації як такого, оскільки в образному змісті його одиниць втілено культурно-національний світогляд і віддзеркалено характерний для тієї

чи тієї лінгвокультурної спільності менталітет (за В. Телією), саме фразеологічні одиниці мови дають можливість проникнути у внутрішній світ людини, виявити особливості національного характеру.

Лексема «серце» широко репрезентована в мовотворчості Федора Потушняка. Це пов'язано, передусім із тим, що у своїх поетичних творах Федір Потушняк намагався передати уявлення, вірування та світосприйняття українців через образне їх змалювання та власну інтерпретацію. Щодо особливостей світосприйняття слов'ян, то у них «серце» – не лише вмістилище емоцій, а центр життя: фізичного, психологічного, духовного і душевного (за В. Масловою).

«Серце – символ Центру; Бога; життя; розуму; ласки; любові; співчуття; у християнстві серце – символ радості й смутку; розуміння; сміливості; релігійної відданості; чистоти. На думку давніх учених, існують життєво важливі центри людського тіла – мозок, серце і статеві органи. Ще єгиптяни, муміфікуючи померлих фараонів, залишали з усіх внутрішніх органів лише серце. Його бальзамували в окремій посудині, бо вірили, що без серця померлому не можна буде обійтися у потойбічному світі. За традиційними уявленнями, місцем перебування розуму було серце, а мозок слугував лише його засобом. Отже, серце символізувало «центральну» Мудрість. Подібно до Сонця, палаюче серце означало центр макрокосмосу та мікрокосмосу, людину і Небеса, трансцендентне розуміння (Дж. Купер). У буддизмі серце – сукупність ества Будди, в індуїзмі – божественний центр, де перебуває Брахма. В ісламі «око серця» означало духовний центр, абсолютний розум, усвідомлення, в Індії – третє око Шіви, всезнаючий дух. У християнстві палаюче серце усимволізувало релігійне служіння, відданість, серце, пробите стрілою, – спокуту. У євреїв серце – це Храм Божий. Для алхіміків серце уособлювало сонце усередині людини. Для містиків «любити – значить відчувати силу тяжіння закоханого до цього центру. Тому серце означає символічно любов як центр світла і щастя й оточується такими атрибутами, як полум'я, хрест, лілея чи корона <...>. Чистий серцем, за словами св. Григорія Нісського, не побачить у тобі нічого, окрім Бога. Для українців серце – це, перш за все, любов, лагідність, співчуття, радість, щастя (ССКУ, 2002: 191–192).

Отож, звернемося до репрезентації лінгвокультурного концепту «серце» у мовотворчості Федора Потушняка та з'ясуємо особливості його вербалізації як ключового концепту внутрішнього світу людини.

Більшість аналізованих мовних одиниць із цим компонентом «серце» позначають психічний стан людини, тривожні почуття, переживання

(розпалось серце, серце в'яне, серце схопує та ін.) та вчинки людини (схоронили серце, закували серце, вирвати із серця та ін.). Наприклад: «Хрести білі під горою, / Наче лебеді в постою, / Схоронили серце моє, / Під корою ледяною. / Серце з зломаним лучом» (Потушняк, 2007: 48), «Могутній південь-струноцвіт / Із серця вирвав піснь сувору / І кинув в закути орбіт, / Підносить руки вгору, вгору / Могутній південь-струноцвіт» (Потушняк, 2007: 119), «У чорнім лісі чорний ворон кричє. / Закуй в залізо серце ти, юначе, / Бо над простором, глянь, зловіщі круки» (Потушняк, 2007: 127), «Вона іде і пальцем золотить / Премудрий звід, у вода ясні криги; Розпалось серце надвоє, горить, / А світ, як віща отворена книга» (Потушняк, 2007: 138), «На клаптику туманів серце в'яне, / Далеке, вічне сходить одинокє, / Тебе побачив я і чую кроки, / Як ти ідеш із далечів, туманів» (Потушняк, 2007: 207), «Серце схопує моє / Дише полум'ям любові, / Рум'янію я ізнов» (Потушняк, 2007: 225).

За найвіщими уявленнями людини, місце локалізації серця – груди. Наприклад: «Смерть з його побіди п'яна, / Чорний прапор в порох ляг, / Чорна в грудях була рана / Задрожав степами страх» (Потушняк, 2007: 45), «На вітці з жалю плаче сонце / Любов'ю дише марно тепла грудь» (Потушняк, 2007: 112), «Я впав на землю – стало все гірким... / У грудях моїх схопився крик болючий» (Потушняк, 2007: 218), «Займеться молодість вогнем, / І в грудях моїх радість в'ється» (Потушняк, 2007: 227).

Як уже зазначалося, «серце» є центром вираження почуттів, настроїв, відчуттів людини, зокрема емоційного стану радості, піднесення, щастя, веселощів, полегшення. Наприклад: «Заграло море – грає в серцю кров, / Вітрила білі, далєч неоглядна, / Сміється сонце – ясна хоругов, / Весна іде, весна іде нарядна» (Потушняк, 2007: 131), «На серці радість стрінулась з весною, / У чашах племінь схопився й погас, / Перед незнаним я, спинившись, стою, / Висінь, безодня, небуття і час...» (Потушняк, 2007: 208), «В незабудки дух горить, / З очікування серце б'ється, / Може, може, повернеться / І загляне в воду тут...» (Потушняк, 2007: 223), «І відтоді ожила я, / Старече серце біль леліє» (Потушняк, 2007: 227), «Лежи, синочку, спи і мрій – / За тебе серце моє б'ється» (Потушняк, 2007: 227).

Проте найбільше концепт «серце» вербалізується за семантикою смутку, болю, розчарування, ненависті, втрати сенсу життя, антипатії. Наприклад: «Гробовий запах в жилах моїх дише, / Студена в серці обертаєсь кров, / Гарячий вітер дух мій заколише, / А кругом ночі втомлений покров» (Потушняк, 2007: 108), «Земля старий з долоні скрепче сон / Прокляттям в серці далєч зацвіла»

(Потушняк, 2007: 113), «Тихцем у храм... Там щастя срібний ключ. / Заграли в серці болі огнєві, / Дивні вогні і зблисків ясні вії, / І сто на горах впало теплих туч» (Потушняк, 2007: 135), «Не келія се не келія вже, а труна / Він гострий гвізд у серце моє суне» (Потушняк, 2007: 151), «Знаки на небі, мовби промінь ніжний, / У серці біль... Мов квіти, мислі мої, / І струмочки із хмар пливуть сніжні – / До них із зір зійшли незнанні вої» (Потушняк, 2007: 207), «В далєчах синіх, знаю, серце твоє... / Крізь посивілу бороду туманів / Спадають мислі, мов зажилі рани, / Розпалась куля загадки на двоє...» (Потушняк, 2007: 207), «На серці тяжко – мов десь в ніч глибоку / Злий із дощем рвєсь вітер до вікон» (Потушняк, 2007: 218), «Ти коп'є зняв – у серце моє міриш / Так свідомо, що робиш мудрий чин, / Язик вогнєний золотої віри / Над твоїм тім'ям сходить із вершин» (Потушняк, 2007: 218), «А я стою – відбити хочу я удар, / Над мною в тьмі струмком диміє гнів, / Я вірю лиш в велике Темне Чудо – Все ж ти смертельно серце не зранив» (Потушняк, 2007: 218), «Поклони покірні тобі я складаю, / І сила й начало з тобою – я знаю... / В душі не корюся такому величї, / У серці вбернув б я ніж твоєму тричі» (Потушняк, 2007: 219), «Село... млинок... і спомин, в серці болі, / Гніздо на дубі, синя далєчїнь... / Так простє все. У ріднім сонце полі / Й твоя прозора непорочна тїнь» (Потушняк, 2007: 222), «Глянув, відійшов у даль – / В серці моїм сум і жаль...» (Потушняк, 2007: 224).

Концепт «серце» у мовотворчості Федора Потушняка постає також і як символ любовних почуттів, любовної прив'язаності. Наприклад: «І серце моє в душі твоїй / І білий ангел на полях, / І тихо скачуть іскор рої, / А їм далєкий к серцю шлях» (Потушняк, 2007: 46), «У серцю тучі зломлена стріла, / І ясний меч у брами вдарив ночі. / О де ти, юна хвилє весела? / О де ті горді, нескоримі очі» (Потушняк, 2007: 132), «Ти пєстиш світ всміхненими очима. / І вітер-дух крізь хаос темний віє / І плавить розум, серце серцем гріє» (Потушняк, 2007: 139), «Туга німа підносить тугий лук, / Поломані упали в води взмахи / Як ігли, біль – сто твоїх зимних рук – / Сполохані шукає в серцю птахи» (Потушняк, 2007: 140–141), «Ти серцю мому серце дай, / І біль глибокий влий у жили, / Незнанє ім'я пригадай / І віднови в нім віщі сили» (Потушняк, 2007: 222), «Лицар берегом ішов... / В серці схопилась любов...» (Потушняк, 2007: 224).

Також спостерігаємо, що концепт «серце» у поетичних творах письменника може виконувати функцію мозку і певні функції голови людини, навіть умовно можна вважати, що серце розташоване саме на її місці. Наприклад: «В піску маленькі стратила стопки, / У серцях

думи скільчила глибоко, / До лету крила підняла ріки, / Весна, весна всміхається стоока» (Потушняк, 2007: 131). Крім цього, «серце» може виконувати функцію очей, мовного апарату, вух, рота. Але окрім цього «серце» є вмістилищем людської думки, ідеї, мозком людини. Наприклад: «Він іде в полях лугами, / В *серцю*, водах у ночі, / І високо над зорями / Чуєш *серце* живучи» (Потушняк, 2007: 42), «В *серці* знову відізветься / Гомін, вмерлий на полях, / І в далечі понесеться / Човен в невідомий шлях» (Потушняк, 2007: 43), «На горі цар-город, в городі царівна, / Тиха і самотня, мудра і безслівна. / Коник срібногровий, стан стрункий дівочий, / Ой, чом снилась часто *серцю* серед ночі» (Потушняк, 2007: 117).

Серце асоціюється також із певним вмістцем, у якому сховані найрізноманітніші аспекти життя. Саме такими асоціаціями репрезентований концепт «серце» у мовотворчості Федора Потушняка. Наприклад: «З далеких зір желанні гості, / Із тихих мрій сріблесті зливи – / І хвиля-пташка в високості / Вколише в *серці* срібне диво» (Потушняк, 2007: 87–88), «Нечуйний дотик зимної руки / Сколихнув в *серці* теплії струмки» (Потушняк, 2007: 206), «Заснули бурі в далях на вершині / У *серці* днини оживає змії / У листям в діл попадали провини, / Землі – пусті, мертві уста завій» (Потушняк, 2007: 208), «Повзе у *серце* тиша, тихе слово, / І віщій запах... виден храм з вершин, / Розлилась буря з рогу золотого, / І дзвонить дзвін – убивсь у мраки клин» (Потушняк, 2007: 208–209), «До бою меч! Здіймайся царство тьмяне, / Хай буде хаос, світло змінить мрак – / У *серці* моїм загорілась рана, / Тай ти упав лиш тінню у байрак» (Потушняк, 2007: 219), «Росте нудьга з задумою у *серці*, / Замітні туги, пустка, пустота... (І сон помер... сьогодні в лихим герці) Як жила б Казка й сестра Самота» (Потушняк, 2007: 220), «Ти була тут... далека мріє... віє / Вже вітер снів в алеї тихих зір, / І гомін десь пролинув, мов надія, / У *серце* скал, у замок синіх гір» (Потушняк, 2007: 221), «І радості й суми, Його милі думи / Ношу в *серці* снами» (Потушняк, 2007: 225), «Мертвеччина і небуття / Близиться тихо, тихо в *серцю*. / І що, питається, – життя? / Борьба зі смертю в дикім герцю» (Потушняк, 2007: 227), «Співаю пісню – много мрій / У *серці* моїм, туга в'ється, / І туча – громи буревій – / Мене звалити не береться» (Потушняк, 2007: 227).

Відповідно до описаних художніх засобів закладаються домінувальні ознаки концепту «серце», так твориться концептуальна картина мовної особистості Федора Потушняка. Як приклад, наведемо низку епітетів (*спіле серце, хворе серце, серце зимне, маленьке серце, небоязке серце* та ін.): «Дороги *спіле серце* рвуть / Із віття дзвонів опівночі / Свічі вітрів у дір падають, / І як орган,

ріка регоче» (Потушняк, 2007: 118), «Встромились в *хворе серце* зелен-моря. / І сон сп'янілий до нестями / Зламався над лісами» (Потушняк, 2007: 127), «Під вікна стала сь чи у чорні сіни / І повість дивну слухаєш оту. / Ти *серце* зимне загреваєш ріни / Заплітаєш косу золоту» (Потушняк, 2007: 141), «В раковинні десь крапелька дзвенить, / *Маленьке серце* в щастя океані – / З'явилося око дивне в тую мить, / Погасли зорі й вічність у тумані...» (Потушняк, 2007: 209), «О ти!... – І наглий страх колючий / *Небоязке* вперш *серце* просверлив» (Потушняк, 2007: 218).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що ми зафіксували і з'ясували особливості мовної картини світу Федора Потушняка за допомогою вербалізації концепту «серце» у поетичних творах автора. У результаті проведеного дослідження можемо стверджувати, що нами виявлені ментальні риси, репрезентовані вербалізацією концепту «серце» як ключового на позначення внутрішнього світу людини. Здійснений аналіз продемонстрував, що значна кількість мовних одиниць із лінгвокультурним компонентом «серце» в аналізованих поетичних творах представлені фразеологічними висловами, також виділяємо частину стійких описових словосполучень. Зазначені мовні одиниці яскраво відображають особливості менталітету українців, його світосприйняття, його бачення навколишньої дійсності. Семантика концепту «серце» містить метафоричні і метонімічні перенесення, в основу яких покладено уявлення про «серце» як центральний орган людини, що є осередком сфери почуттів. У мовній картині світу Федора Потушняка «серце» тлумачиться як символ любові, настроїв, переживань, воно здатне відчувати та розуміти інших, йому властива чуйність, а також це – сукупність якостей, рис, властивих певній особі, вдача людини. Таке дослідження вважаємо перспективним, оскільки завдяки виявленню лінгвокультурних концептів у мовотворчості Федора Потушняка можна простежити цікаві процеси, що відбуваються при формуванні мовної особистості письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубовська І. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 284 с.
2. Потушняк Ф. Мій сад / упоряд. Д. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. 576 с.
3. Приходько А. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
4. Словник символів культури України / За загальною редакцією В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. Київ: Міленіум, 2002. 260 с.